

Europejskie Colloquia Archiwalne

W dniach 22–23 czerwca 2022 r. miała miejsce inauguracja nowego cyklu międzynarodowych konferencji archiwalnych pn. „Europejskie Colloquia Archiwalne”. Stanowi on nawiązanie do odbywających się przez kilkanaście lat i cieszących się dużym zainteresowaniem konferencji pt. „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”. Wieloletnie pozytywne doświadczenia polskich archiwów państwowych we współpracy z partnerami z zagranicy skłoniły organizatorów do zainicjowania serii spotkań w gronie przedstawicieli archiwów narodowych z Europy. Umożliwiają one wzajemne bliższe poznanie się europejskich środowisk archiwalnych oraz wymianę doświadczeń i debatę o ważnych dla nich zagadnieniach.

Konferencja inauguracyjna nowy cykl poświęcona została tematowi: „Rozproszone dziedzictwo. Przemieszczenia i rewindykacje archiwaliów w Europie po I wojnie światowej”. Odbyła się w miejscu wybranym nieprzypadkowo, w otwartej w 2021 r. nowej siedzibie Archiwum Narodowego w Krakowie, uznawanej za jeden z najnowocześniejszych, najbardziej funkcjonalnych i ekologicznych obiektów archiwalnych w Europie. Kierując się wyborem miejsca obrad, zwrócono uwagę, iż Kraków – jako historyczna stolica Polski do końca XVI stulecia oraz miasto, w którym powstał najstarszy w Polsce uniwersytet – jest obecnie ważnym centrum życia naukowego w Polsce. Archiwum Narodowe w Krakowie, w którym zgromadzono bogate zbiory źródeł do historii Polski, a także do dziejów jej relacji z sąsiednimi krajami na przestrzeni kilku stuleci, stanowi naturalne zaplecze badań naukowych, służąc także innym grupom użytkowników. Uczestnicy spotkania mieli okazję poznać zarówno nowoczesne rozwiązania techniczne, zastosowane w nowym budynku Archiwum, jak i zaznajomić się z najcenniejszymi dokumentami z jego zasobu.

Głównym celem konferencji było przypomnienie ważnych dla losów archiwów w Europie wydarzeń historycznych z okresu międzywojennego, w tym skutków I wojny światowej i uregulowań prawnych mających wpływ na funkcjonowanie

archiwów narodowych i gromadzonych przez nie zasobów historycznych. Specjalny panel został poświęcony archiwom ukraińskim i obecnym zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego w Ukrainie, wynikającym z rosyjskiej agresji i toczących się działań wojennych. Obrady otworzyli wspólnie Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych dr Paweł Pietrzyk oraz Konsul Generalny Ukrainy w Krakowie Władysław Wojnarowski. Dr P. Pietrzyk podkreślił, że temat konferencji pozostaje w ścisłym związku z historycznymi doświadczeniami Europy, w tym Polski w XX stuleciu. Polityczny kształt Europy po 1918 r. uformowały dwa główne traktaty pokojowe. Dla państw Europy Zachodniej był to traktat wersalski, a dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej – traktat pokojowy w Rydze z 17 marca 1921 r. kończący wojnę z bolszewicką Rosją. Podkreślił, że szczególnie traktat ryski miał fundamentalne znaczenie dla procesów rewindykacji archiwaliów i innych dóbr kultury zagrabionych przez carską Rosję, zwłaszcza z ziem polskich od upadku państwa polskiego pod koniec XVIII w. Także w okresie I wojny światowej i po jej zakończeniu miały miejsce istotne przemieszczenia zasobów archiwalnych niemal we wszystkich krajach tej części Europy. Przypomniał polskie doświadczenia dotyczące przemieszczeń i grabieży archiwaliów, w tym straty dziedzictwa piśmienniczego w XVII w., tragiczny okres porozbiorowy, stałe grabieże archiwaliów i dóbr kultury w XIX w. oraz w latach I wojny światowej. Podstawy do pierwszej na masową skalę prowadzonej akcji rewindykacyjnej w odniesieniu do archiwaliów i innych dóbr kultury zagrabionych przez Rosję od 1772 r. dał dopiero traktat ryski. Nie wszystkie materiały archiwalne należne Polsce zostały jednak odzyskane, a II wojna światowa przyniosła kolejne dotkliwe zniszczenia polskiego dziedzictwa archiwalnego. Współczesny postęp w cyfryzacji zasobów archiwalnych może być szansą na działania zastępcze wówczas, gdy nie ma możliwości odzyskania oryginalnej dokumentacji.

Historycznego wprowadzenia do problematyki przemieszczeń i restytucji polskiego zasobu archiwalnego dokonali prof. Jan Jacek Bruski z Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz prof. Władysław Verstyuk z Instytutu Historii Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie. Ich wystąpienia skupiały się na znaczeniu sojuszu polsko-ukraińskiego z 1920 r. dla przebudowy geopolityki w Europie Środkowo-Wschodniej oraz stosunku państw Europy Zachodniej wobec wydarzeń w Ukrainie w latach 1917–1921.

Kluczowym elementem obrad w pierwszym dniu konferencji był specjalny panel poświęcony archiwom ukraińskim. Uczestniczyli w nim historycy i archiwiści ukraińscy, na czele z szefem Państwowej Służby Archiwalnej Ukrainy w Kijowie

dr. Anatolijem Khromovem. Dr A. Khromov nakreślił sytuację archiwów ukraińskich w warunkach trwającej od lutego 2022 r. wojny. Zwrócił uwagę, iż obecne przygotowanie władz państwowych do zabezpieczenia dóbr kultury przed zniszczeniem w wyniku agresji oraz wykonanie zaplanowanych zadań przez pracowników archiwów państwowych, w tym zabezpieczenie dokumentacji zawierającej różnego typu poufne dane, jest dużo lepsze niż miało to miejsce w 2014 r. Podkreślił, że ewakuacja materiałów archiwalnych w warunkach wojny nie jest bezpiecznym rozwiązaniem, co pokazały też przykłady z historii innych państw, w tym Polski w okresie II wojny światowej. W jego ocenie do czerwca 2022 r. pod zarządem władz okupacyjnych znalazło się w całej Ukrainie około 1–2% zasobu archiwalnego. Dr A. Khromov zwrócił uwagę na zachowanie jednostek wojsk rosyjskich, które nie przestrzegają żadnych konwencji międzynarodowych, co stwarza bezpośrednie zagrożenie zarówno dla infrastruktury (budynków archiwalnych), pracowników tych instytucji, jak i zgromadzonych zbiorów archiwalnych. Poinformował o spaleniu przez Rosjan archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Czernichowie w początkowej fazie wojny. Zasoby archiwów państwowych Ukrainy dotychczas nie poniosły strat, przeprowadzono natomiast ewakuację archiwów z obwodów donieckiego i ługańskiego. Podkreślił ogromne znaczenie cyfryzacji archiwaliów jako formy zabezpieczenia na wypadek utraty dokumentacji tradycyjnej (papierowej).

W dalszej części obrad prof. Iryna Matiasz z Instytutu Historii Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk w Kijowie przedstawiła wyzwania organizacyjne i metodyczne, przed jakimi stawały w przeszłości i stoją obecnie ukraińskie archiwa, a dyrektor Olesya Stefanyk z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie omówiła zasoby archiwalne tej instytucji i ich znaczenie dla badań naukowych, skupiając się na okresie dwudziestolecia międzywojennego. Ostatni referat w panelu poświęconym archiwom ukraińskim wygłosiła dr Anna Men'shenina z Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M. Drahomanova w Kijowie. Dotyczył on roli Ukrainy w stosunkach międzynarodowych podczas dwóch wojen światowych.

Wprowadzeniem do drugiego dnia konferencji był wykład prof. Andrzeja Nowaka z Uniwersytetu Jagiellońskiego koncentrujący się na znaczeniu archiwów i przechowywanych w nich zasobów dokumentacyjnych dla kształtowania polityki pamięci oraz polityki historycznej państwa. W kolejnym panelu tematycznym prelegenci dzielili się doświadczeniami archiwów państw europejskich w zakresie przemieszczeń i rewindykacji zbiorów archiwalnych. W tej części konferencji wy-

stąpienia wygłosili przedstawiciele archiwów narodowych z dziewięciu państw: prof. Michael Hollmann z Archiwum Federalnego Niemiec, dr Cristian Anita, dyrektor Archiwum Narodowego Rumunii, dr Bojan Cvelfar, dyrektor Archiwum Narodowego Słowenii, Birgit Kibal z Archiwum Narodowego Estonii, dr Karol Biernacki z Archiwum Narodowego Węgier, dr Michal Wanner, reprezentujący Departament Archiwów i Zarządzania Dokumentacją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Czeskiej, Gintaras Druckus, dyrektor Państwowego Archiwum Obwodowego w Kownie, Sofia Jobawa z Archiwum Narodowego Gruzji oraz Enija Rubina z Historycznego Archiwum Państwowego Łotwy. Z punktu widzenia polskich słuchaczy interesujące kwestie zostały poruszone w referacie prof. M. Hollmana, prezentującym utworzenie Niemieckiego Archiwum Rzeszy po I wojnie światowej, jak też w wystąpieniu dr. C. Anity, który zajął się mało znanym wątkiem polsko-rumuńskich stosunków archiwalnych związanym z przejściem dokumentów dotyczących Bukowiny z lwowskich archiwów państwowych. Interesujące doświadczenia archiwistów łotewskich, z wieloma analogiami do losów polskich archiwaliów będących przedmiotem rewindykacji od władz rosyjskich, przedstawiła E. Rubina. Podstawą starań o reewakuację archiwów łotewskich były postanowienia traktatu ryskiego. Ich spełnienie – podobnie jak w przypadku polskich zasobów archiwalnych – trwało kilkanaście lat i zakończyło się w 1933 r. Łotwa odzyskała – w kilku etapach – archiwalia zagrabione przez stronę rosyjską i rozlokowane w archiwach w Moskwie, Witebsku, Pskowie czy Smoleńsku. Równie żmudne były, omówione przez S. Jobawę, rokowania rewindykacyjne podjęte przez instytucje gruzińskie w odniesieniu do najcenniejszych dóbr kultury ewakuowanych z Gruzji na północny Kaukaz w 1915 r., a następnie przejętych przez instytucje rosyjskie. Według informacji podanych przez badaczkę gruzińską, około 40 % wywiezionych na Kaukaz dóbr kultury, w tym archiwaliów, powróciło do Gruzji w okresie międzywojennym.

Ostatnia część obrad dotyczyła doświadczeń archiwów polskich. Kwestię zwrotu archiwaliów w procesie realizacji postanowień traktatu ryskiego przedstawił Piotr Długołęcki z Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. W problematykę zwrotu archiwaliów z Białorusi do Polski na mocy traktatu ryskiego z 1921 r. wprowadziła uczestników dr Ewa Rosowska z Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Z zagadnieniem rewindykacji archiwaliów w świetle doświadczeń Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie zapoznał zgromadzonych dr Hubert Wajs, dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych.

Konferencji towarzyszył program kulturalny, obejmujący m.in. zwiedzanie kopalni soli w Wieliczce (obiekt wpisany na światową listę dziedzictwa kulturowego w programie UNESCO Pamięć Świata) oraz zabytki historyczne Krakowa, w tym była dzielnicę żydowską Kazimierz. Kolejna konferencja z cyklu „Europejskie Colloquia Archiwalne” planowana jest w 2024 r.

Anna Krochmal

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych / The State Archives Head Office (Poland)
akrochmal@archiwa.gov.pl, ORCID 0000-0001-6029-5945